

A falvak életében jelentős szerepet töltöttek be a különböző *malmok*. A havasokban – Gyurkucván, Kalotán, Retyicelen, Székelyjón – „számos” *fűrészmalom* működött, amelyek a szál-fát darabolták gerendát, zsindelet, deszkát vágva belőle. A *ványolómalmokat* gyapjúsövet tömörítésre használták, a posztó nyers anyagát áztatás után a vízhajtású kalapácsok ványolták (verték) posztóvá. A posztó ványolásával a hegyvidéki román lakosság foglalkozott. A farnasiak szerint „a Havason nagy divatja van a czondra posztó művelésnek, amelyet az asszonyok űznek”. A méregjóiak, kalotaiak, hév és hidegszamosiak büszkén vallották: „jó ványolómalmaink vannak, amelyben az öltözetre való gyapjúsövetet megványolhatjuk”.

Az 1820-as összeírás 9 kalotaszegi faluban összesen 26 *lisztelőmalom* említett. A malmok többsége a földesurak tulajdonában volt, de falvak, egyházközségek, jobbágyparasztok is működtettek malmokat. Ezek többnyire folyócskák vagy patakok – a Sebes-Körös, Kalota, Kapus – mellett fekvő vízimalmok voltak, az ún. „pokolidómalom”, mely csak felhőszakadáskor forgott, ritka volt. A malmokévek száma szerint a legnagyobb malmok Bánffyhunyadon (1 db. 3 kövű, 3 db 2 kövű) és Kalotaszentkirályon (2 db 2 kövű, 3 db 1 kövű) működtek. A jobbágyalmok után általában 2–10 Rhénes forint taxát fizettek.

Sebestyén Kálmán

Kétszáz éves a bölcskei katolikus templom

Jeles napra ébredtek Bölcske község lakói 1996. Szentháromság vasárnapján. A katolikus templom felszentelésének kétszázadik évfordulóját köszöntötték dr. Mayer Mihály pécsi püspök által celebrált jubileumi szentmisével. A szertartás megkezdése előtt Bölcske polgármestere a főtisztelendő urat a falu kétkötetes monográfiájával ajándékozta meg, melynek tanulmányaiból összeállításunkat válogattuk.

Bölcske nevének írásos említése – Havassy Péter kutatási alapján – III. András által 1291. október 7-én kiadott oklevélben fordul először elő. A királyi irat nem tartalmaz a falura vonatkozó adatokat, csupán az oklevélkibocsátás helyeként értékelhető. Településünk egyházi élete valószínűleg már az Árpád-korban is jelentős volt. Ezt bizonyítja annak a XII–XIII. század fordulóján épült rotundának a romjai, amit a község határában találtak meg. Dóczy Józsefnek a múlt század elején élt tudós plébánosunknak a középkori templomunkról szóló leírása is erre utal, amiben azt tatárjárás utáninak és gót stílusúnak említette. A templom kinézetére Dóczy megállapításán túl csak egy XVII. századi rajzból lehet következtetni, amit elemezve jeles régészünk, Gaál Attila a következő eredményre jutott: „*Bölcske romos templománál csupán annyi bizonyos, hogy egyhajós, egytornyú, kerek szentélyzáródású, keletelt temploma volt*”.

Eddigi tudásunk szerint Bölcske első ismert plébánosát – egy Péter nevű papot – az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék említi először. Ő 48 báni dénárt fizetett pápai tizedként, amely összeg a tolnai főesperesség területén a jelentősebbek közé sorolja a bölcskei egyházat. Ez az irat a középkori templom létezéséről sajnos nem tudósít, de azt mégis sejtteni engedi.

Az 1300-as évektől kezdve településünk egyházi életére vonatkozó források már nélkülözhetetlenek Bölcske történetének rekonstruálásához. A falu egykori birtokosa, Rátót nem-beli Paksi Imre 1433-ban részt vett Rómában Luxemburgi Zsigmond koronázási ünnepségén, ahol a pápa az újdonsült császár kíséretéhez tartozó főuraknak engedményeket tett. Paksi Imre három egyház részére kért kedvezményt, köztük a bölcskei Szűz Mária tiszteletére szentelt templomra is. A bölcskei templom a későbbiekben a Paksi família, vagy egyik ága temetkezőhelye lehetett, mivel itt helyezték örök nyugalomra a csecsemőkorú Paksi Kristótot (1508), majd Paksi Lajos is ide kérte temetését végrendeletében (1625).

A XVI. század végére mezővárosi ranggal bíró településünk lakói már reformátusok voltak, így a templomot ők használták. A XVIII. századi szemtanúk még beszámoltak a falu freskókkal és szobrokkal díszített középkori templomáról, mely egykori gazdagságának néhány jelét még a reformáció után is őrizte. E templomot 1844-ben a református gyülekezet

tagjai kis mérete miatt lebontották, s még ugyanebben az évben új, nagyobb templomot építettek a helyére. Ez a ma is álló klasszicista stílusú református templom.

A katolikus hitélet kezdeteire csak 1740-től találhatók adatok. A hívek eleinte az ún. Granáriumban, majd sokáig az Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére szentelt kápolnában hallgattak misét. A gyarapodó lélekszámú katolikus egyházközség egymást sűrűn váltogató plébánosai (58 év alatt 14 pap szolgált Böleskén) a helyi földbirtokosok anyagi támogatása és a kétvallású (katolikus és református) lakosság áldozatot is vállaló összefogása nélkül nem is gondolhattak volna a templom építésére a XVIII. század végén. A földesurak közül szentkátolnai Cseh László (1753–1824) vette kezébe a katolikus templom építésének ügyét, aki felesége – az ekkorra már kihalt Paksi család leányági leszármazottja –, Becsky Franciska révén lett böleskei birtokos.

A reformátusok korábbi temetőjének helyén került sor a templom alapkövének letételére 1792-ben. Az építőanyag hiánya miatt a szükséges kőmennyiség egy részét Madocsáról, az akkor már romokban heverő XII. századi kéttornyú bencés apátságól hordták el. Négy éven át tartó építkezés után 1796 Szentháromság vasárnapján (május 22-én) szentelték fel Szentháromság tiszteletére Bolla György plébános idejében az azóta többször felújított, lényegében ma is eredeti formájában álló barokk stílusú templomot. Az építkezéssel párhuzamosan 1802-re a plébániaépület is elkészült.

A XIX–XX. századi böleskei plébánosok már hosszabb időt töltöttek a faluban, s ez is lehetővé tette, hogy szolgálatuk ellátása mellett közösséget szervező, tudományos, irodalmi és politikai tevékenységet is kifejtssenek. Szervező tevékenységükkel Kovács János (1869–1898) esperes és Vizsy Pál (1933–1966) plébános emelkedtek ki, akik az egyházi életet erősítő egyesületek: az Oltáregylet, a Katolikus Olvasókör, illetve a Katolikus Legényegylet és az Actio Catholica létrehozásában jeleskedtek. Tudományos munkássága a már említett Dóczy József (1807–1813) plébánosnak volt, aki számos történettudományi művet hagyott az utókorra. Szintén a történettudomány művelésével tűnt ki az 1930-as években Bencze János káplán, aki folytatta Dóczy József böleskei egyháztörténetét. Irodalmi tevékenységet Vajay István (1898–1911) plébánosnál említhetünk, aki elbeszéléseket írt, folyóiratot jelentetett meg, s igen jó szónok is volt. Talán ez utóbbi képességének is köszönhető, hogy Baranya megye egyik kerületében két alkalommal is országgyűlési képviselővé választották. Fontos utalunk a leghosszabb ideig szolgáló plébános, Nagy Károly (1828–1869) egyházközségünkért folytatott áldozatos tevékenységére és az akkori pécsi püspök által is megcsodált „ritka szerénységre”, mellyel elhárította magától az esperesi kinevezést.

A templom felépítésében nagy szerepet vállaló Cseh László alispán halála után is – kinek síremléke a XVIII. század végén megnyitott katolikus temetőben ma is látható – akadtak földbirtokosok Böleskén, akik tevékenységükkel, adományaikkal és társadalmi súlyukkal támogatták a helyi katolikus egyházat. A XIX. század második felében a hidaskúrti és gányi Nagy család töltötte be ezt a szerepet, melynek úrnője Vizer Constancia (1818–1903) két kápolnával is gyarapította a falu egyházi épületeinek számát. A katolikus temetőben ma ravatalozónak használt Szomorúak Vigasztalója Kápolnát családi sírhelynek is szánva fiatalon elhunyt fiának, Nagy Ivánnak emeltette a múlt század közepén. Két évtizeddel később építtette a Nagy család szentandráspusztai kastélyának udvarán ma már romos állapotban lévő Jézus Szíve Kápolnát, amit számos ismert egyházi személyiség, köztük Wosinsky Mór, a tudós pap és régész is láthatott még eredeti állapotában.

Vizer Constancia fiai közül Nagy László (1842–1903) a Katolikus Olvasókör megszervezésében játszott szerepet, Nagy István (1840–1903) pedig a katolikus egyházra hagyta végrendeletében a falu központjában lévő kúriáját, ami ma a község általános iskolájának ad otthont.

A Nagy család kihalása után varsányi Szakách Ernő (1875–1960) földbirtokos és felesége, rassói Rassovszky Stefánia (1893–1952) folytatta elődei munkáját, melynek egyik első eredményeként megalakulhatott Böleskén a Miasszonyunkról nevezett női kanonokrend Szent József Leány Polgári Iskolája. Több egyesület alapításában is részt vett, s talán utolsó jelentős adományként kultúrházhoz juttatta az egyházközséget az 1930-as évek közepén.

1945 után az egyház földesurak általi patronálása megszűnt, azóta ezt a nemes feladatot a hívek adakozása pótolja.

Összefoglalónkban a bölcskei egyház 700 éves történetéből adtunk ízelítőt. Évszázadok alatt községünk lakosságát számos csapás érte, minek átvészélése az egyház értékeit megőrző, közösséget a jövőbe vetett hittel megtartó ereje nélkül – melyre püspök úr is utalt ünnepi szentbeszédében – elképzelhetetlen lett volna.

Pongrácz Gábor – Süveges Zoltán

Zoltai Lajos ismeretlen levele

Zoltai Lajos (1861–1939), debreceni helytörténész a legtermékenyebb magyar tudósok egyike. Kisebb-nagyobb írásainak száma meghaladja az 1300-at, de a kiadatlan kéziratos anyaga, hagyatéka is több ezer oldal. Tematikája oly gazdag – ahogy ezt Varga Gyula megállapította –, hogy egész sor tudományág határát érinti, de azt is lehet mondani, hogy csak egy témája van: Debrecen. Tudományos munkásságának egyértelműen történeti jellege van, de egyben a levéltártudomány, a muzeológia, a néprajz is sokat köszönhet a jeles tudósnak. Zoltai Lajos helytörténész nagyon sokat tett a honismeret elfogadtatásáért. A részletek, az epizódok mestere volt, ebben látta élete értelmét. Sokan mondják, hogy életműve nem áll össze, véleményem szerint Zoltai Lajos teljes életművet alkotott, nem szabályosat, nem egy nagy átfogó monográfiát, hanem másfélezer írásból felépített monumentális Debrecen történetet. Élete értelmét a kutatás és a publikálás jelentette, nem kis energiát fordított dolgozatainak, írásainak megjelentetésére. Kisebb közleményeit a napilapok közölték, a nagyobb lélegzetűek számára viszont kiadót kellett keresnie. A város krónikásának a megyei levéltárban őrzött eredeti leveléből kiderül: mi mindent kellett elintézni egy tanulmány megjelentetéséhez. Zoltai levelét nemcsak történeti értéke miatt érdemes közreadni, de tanulhatunk is belőle a kiadási gondokkal küszködő honismereti munkások.

Zoltai Lajos segéd levéltárnok 1904. február 9-én levelet írt a debreceni kaszinó választmányának:

Tekintetes Választmány! Lelkemet már évek óta foglalkoztatá nagy fontosságú kérdésekre igyekeztem megfelelni közgazdasági tanulmányom keretében, amely tanulmányoknak címül ezt választottam: „Debreczen-vagyon teher mérlege. Nyomozódásaimat és fáradságos adatgyűjtésemet a mi szeretett kedves városunkon lévő összes köz- és magánterhek, valamint ezekkel szemben álló összes köz- és magánjavak állományaira kiterjesztetem. A debreceni társadalom, Debrecen város népessége gazdasági életének két igen nagy horderejű jelenségét: az eladósodást és vagyonosodást próbáltam megmérni ebben a tanulmányomban s megkíséreltem azokon a pontokon, ahol lehetséges volt a mai állapotokat előző évek állapotjával összehasonlítani; a fejlődésnek és hanyatlásnak okait kifürkészni.

E feladathoz képest dolgozatom a következő öt részre oszlik:

I. A helybeli pénzügyek és egyéb nagy hitel források (város, ev. ref. egyház és kollégium) által kiadott jelzálogi kölcsönök – nem különben a debreceni telekkönyvekben bekebelezett tartozások mennyisége.

II. A debreceniek váltóadóssága a helybeli pénzügyek mérlegei alapján.

III. Az adósságok kamatain kívül reánk nehezedő állami és egyéb közadók mennyisége.

IV. Az ingatlan birtokok változásai az utolsó években szám és érték szerint.

V. Mezőgazdasági vagyon: telkek, épületek, vállalatok, tőkék és javadalmak értéke; az adósságok és terhek aránya a népesség számához, kereső képességéhez és vagyona értékéhez.

Több-kevesebb megszakításokkal 1900 tavaszától 1903 őszéig gyűjtöttem az adatokat e munkához amelynek végén a forrásokat is mind felsorolom.

Megbírálás végett pedig s ha beválik közlés végett e dolgozatot a Magyar Gazdaszövetség igazgatójának, a Magyar Gazdák Szemléje szerkesztőjének küldöttem meg: dr. Bernát István úrnak, aki tudvalevőleg egyike a legkiválóbb magyar közgazdasági íróknak.

Ilyen hivatott kritikus ítélete szerint is munkám bevált: mert f. hó 4-én egyebek között a következő sorokat írja nekem Bernát István úr: „Őszintén gratulálok a dolgozathoz, amely alapos, kitartó s